

ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНОЇ ІДЕНТИФІКАЦІЇ СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА: ДИНАМІКА РЕГІОНАЛЬНОГО СПРИЙНЯТТЯ

FEATURES OF SOCIAL IDENTITY OF UKRAINIAN MODERN SOCIETY: DYNAMICS OF REGIONAL PERCEPTIONS

Статтю присвячено емпірико-соціологічному аналізу уявлень мешканців Галичини та Донбасу про сучасне українське суспільство. Автор зіставляє світоглядні уявлення мешканців полярних регіонів України про суспільство, яким воно є, та суспільство, яким би хотіли його бачити. Виявлено суттєву відмінність між реально існуючою й бажаною суспільними моделями. Зіставлення результатів другої та третьої дослідницьких хвиль (2007 р. та 2014 р.) засвідчило, що негативні суспільні якості «криміналізованість» і «розшарування за рівнем доходів» закріпилися як домінуючі. Водночас суспільство стало більш толерантним до майнової стратифікації й особистої (сексуальної) свободи.

Ключові слова: ідентичності, соціальна ідентифікація, регіон, суспільство, Донбас, Галичина.

Статья посвящена эмпирико-социологическому анализу представлений жителей Галичины и Донбасса о современном украинском обществе. Автор сопоставляет представления жителей полярных регионов Украины об обществе, в котором они живут, и обществе, каким бы хотели его видеть. Выявлено существенное различие между реально существующей и желае-

мой моделями общества. Сопоставление результатов второй и третьей исследовательских волн (2007 г. и 2014 г.) показало, что негативные качества общества, такие как «криминализованность» и «расслоение по уровню доходов», закрепились как доминирующие. В то же время общество стало более толерантным к стратификации и личной (сексуальной) свободе.

Ключевые слова: идентичность, социальная идентификация, регион, общество, Донбасс, Галичина.

The article is devoted to the empirical-sociological analysis of Ukrainian society in perceptions of Halychyna and Donbass residents. The author compares the views of polar regions of Ukraine residents on the existing society and desirable society. The author proves a significant difference between the desired and actual existing social models. Comparison of the results of the second and third waves of research (2007 and 2014) showed dominance of negative traits, such as "criminalization" and "stratification by income level". However, society has become more tolerant to property stratification and personal (sexual) freedom.

Key words: identity, social identification, region, community, Donbass, Halychyna.

УДК 316.74:2

Щудло С.А.,

д. соціол. н., професор,
завідувач кафедри правознавства,
соціології та політології
Дрогобицький державний педагогічного
університету імені Івана Франка

Поглиблення в сучасному українському суспільстві соціальних конфліктів і зростання їхніх масштабів актуалізує наукові дослідження регіональної системи України. Серед низки чинників, що зумовили соціальне протистояння, яке трансформувалося у відкритий військовий конфлікт, не можна обійти увагою регіональний чинник. Системи цінностей, життєві світи регіонів, насамперед полярних – Галичини та Донбасу, продукують відмінні моделі націєтворення [1], що впродовж тривалого часу зумовлювали напруження й надалі залишаються їх джерелом. Ці напруження з періодичних набули характеру циклічних, особливо в період виборів, а далі трансформувалися у відкритий конфлікт. До цієї проблеми ми неодноразово зверталися в наших спільних із луганськими колегами дослідженнях, насамперед ця проблема перебуває у фокусі наукової уваги І. Кононова [1–7].

На нашу думку, одним із ключових аспектів соціологічного осмислення суспільства як цілісності та його регіональної структури є дослідження процесів і результатів соціальної ідентифікації

індивідами суспільства. Саме соціальна ідентифікація стає з'єднуючою ланкою між особою й суспільством, умовою формування стійких соціетальних структур, засобом самоорганізації сучасного світу. Відштовхуючись від позиції представників феноменологічної соціології (П. Бергера, Т. Лукманна), будемо тлумачити суспільство і як суб'єктивну реальність – реальність, інтеріоризовану посередництвом соціалізації, і як об'єктивовану реальність, і як об'єктивну, екстеріоризовану, реальність [8]. На думку теоретиків некласичної соціології, насамперед І. Гофмана, соціальна реальність «безперервно твориться як продукт повсякденних взаємодій, смислових інтерпретацій і переінтерпретацій» [9, с. 34]. Виходячи з такого підходу, у суспільстві об'єктивується образ ідеальних соціальних відносин, на основі якого індивіди конструюють навколо себе соціальну реальність.

Соціологічному аналізу регіональних особливостей українського суспільства присвячено чималу кількість праць вітчизняних дослідників (І. Кононов, В. Середа, С. Хобта та ін.). Ця проблема викликає

інтерес і в зарубіжних науковців (М. Студенна-Скруква та ін.) [10]. Соціальні ідентичності (етнічні, релігійні, регіональні) є предметом спеціальних досліджень таких вітчизняних соціологів, як В. Арбеніна, В. Середа, Л. Сокурянська, Н. Черниш та ін. Однак, незважаючи на досить значну кількість розвідок і науковий резонанс, проблема осмислення соціальних ідентичностей сучасного українського соціуму є далекою від бажаного рівня. Не існує достатніх ні методів, ні теорій, щоб пояснити регіональні особливості ідентичностей і їх роль у механізмах інтеграції й самоорганізації українського соціуму.

Метою нашої статті є виявлення уявлень мешканців Галичини й Донбасу як двох полярних регіонів України про сучасне українське суспільство та порівняння їхніх світоглядних платформ.

Аналіз будемо проводити, ґрунтуючись на результатах лонгitudного спільного наукового проекту Луганського національного педагогічного університету імені Тараса Шевченка, Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка та Центру з вивчення суспільних процесів та проблем гуманізму (м. Луганськ) під назвою «Україна: образи регіонів та міжрегіональні відносини». Це дослідження нами було розпочато в 2005 р. під керівництвом професора Луганського національного університету імені Тараса Шевченка І. Кононова. У 2005 р. та 2007 р. було проведено дві хвилі крос-регіонального опитування у Львівській та Луганській областях, а в 2008 р. їх доповнено низкою фокусованих групових інтерв'ю. Третю, найбільш масштабну, хвилю цього проекту «Життєві світи сходу і заходу України» проведено під керівництвом І. Кононова з 20 травня по 20 червня 2014 р.¹ Автор статті – співкоординатор дослідження на Львівщині.

На кожній із дослідницьких хвиль просторові межі об'єкта розширювалися: на першому етапі дослідженню підлягали лише міські мешканці двох міст, зокрема Дрогобича та Луганська, які репрезентували Львівщину й Луганщину як полярні області України²; на другому етапі дослі-

дження проводилося в різних типах населених пунктів Львівщини та Луганщини (обласних центрах – Львові та Луганську, середніх за розмірами містах – Дрогобичі та Стаханові, чотирьох селех у кожній з областей)³; на третьому етапі просторові кордони об'єкта охопили дві області Галичини (Львівську й Івано-Франківську) і Донбасу (Донецьку й Луганську)⁴.

Вихідним постулатом нашого аналізу було припущення, що передумовою існування соціальної системи є її інтегрованість, яка забезпечується культурною легітимацією соціального порядку. У цьому процесі визначальною є роль цінностей. Зінтегрованість суспільства визначається спільністю цінностей, які трансформуються в нормативні взірці й визначають моделі поведінки індивідів, задають схему орієнтації, бажану для системи в цілому. Ідеальні образи в суспільстві об'єктивуються, стають основою, на якій індивіди конструюють навколо себе соціальну реальність. Результати проведеного нами опитування дають уявлення про соціальні пріоритети мешканців Донбасу й Галичини, у цілому про основні контури життєвих світів у регіонах.

Серед поставлених нами дослідницьких завдань було з'ясування образу сучасного українського суспільства в уявленнях мешканців полярних регіонів України. Результати, що характеризують відображення українського суспільства в регіональному розрізі, представлені в таблиці 1.

Насамперед треба зазначити, що в уявленнях мешканців заходу та сходу не сформовано чіткого образу суспільства. У визначених характеристиках суспільства не виділяється ядра якостей, які б яскраво описували українське суспільство. Така ситуація свідчить про певну аморфність, «розмитість» суспільства в уяві громадян. З іншого боку, це віддзеркалює маргінальний стан самого ж суспільства, яке занадто довго затрималось у координатах «перехідного» чи «трансформаційного».

На думку галичан, на відміну від мешканців Донбасу, найбільш яскравою

¹ Дослідження проводилося за підтримки Канадського інституту українознавчих студій Університету Альберти.

² На основі квотної вибірки за ознаками статі, віку й освіти методом стандартизованого інтерв'ю було опитано 365 осіб у Дрогобичі та 593 осіб у Луганську. Автор статті – координатор проекту в Дрогобичі.

³ Дослідження проводилося методом стандартизованого інтерв'ю на основі репрезентативної квотної вибірки, опитано 773 осіб у Львівській області й 763 осіб у Луганській.

⁴ Вибіркова сукупність формувалась як квотна, репрезентативна за статтю, віком і типом поселення (міське/сільське населення). У межах областей було виокремлено та включено до вибірки різні типи населених пунктів, які відбивають особливості територіального розташування населення. У Львівській області опитано 454 особи, в Івано-Франківській – 277; у Донецькій області опитано 457 осіб, у Луганській – 291.

рисою суспільства є релігійність (3,5). Ця ознака отримала найвищий показник серед усіх відповідей. Імовірно, мешканці Галичини сприймають та оцінюють увесь суспільний простір через призму регіонального світобачення. У своїх працях ми зверталися до вивчення релігійності мешканців східного та західного регіонів і констатували сталу тенденцію щодо її зростання зі сходу на захід [11, с. 124].

Під час оцінки різних рис нашого суспільства найбільш яскравими, на думку респондентів, виявилися негативні риси. На перший план вийшли ті риси суспільства, які не дають підстав його охарактеризувати як розвинуте громадянське суспільство. Серед найбільш яскравих характеристик респонденти визначили розшарування за рівнем доходів (Галичина – 3,2, Донбас – 3,4) і криміналізованість (відповідно, 3,1 та 3,2). У Донбасі й Галичині лише ці дві негативні характеристики за 5-бальною шкалою отримали понад 3 бали, тобто є вираженими вище середнього ступеня. Такі уявлення є спільними для мешканців Галичини й

Донбасу. Як бачимо, досить гостро громадянською думкою сприймається поляризація суспільства.

Серед позитивних рис респонденти виділили розвиток освіти. У Донбасі «розвиток освіти» як рису українського суспільства оцінено 3-ма балами, тобто середньо, а в Галичині – 2,9, що відповідає рівню, нижче середнього.

Серед якостей, які найменшою мірою проявляються в нашому суспільстві, респонденти Галичини й Донбасу відзначили «рівність усіх перед законом» (відповідно, 2,0 та 2,3). На нашу думку, ця якість повинна буди серед найголовніших підвалин, на яких вибудовується громадянське суспільство.

Окрім того, до тих сфер життя суспільства, які опитане населення Галичини й Донбасу оцінювало найнижче, належать такі: військова сила – 2,2 в обох регіонах; рух суспільства шляхом прогресу – відповідно, 2,3 та 2,4; терпимість до чужих поглядів – відповідно, 2,3 та 2,4; економічна ефективність – відповідно, 2,1 та 2,5.

Таблиця 1

Регіональний розподіл відповідей на запитання «Якою мірою перераховані якості притаманні нашому суспільству?»

№	Риси суспільства	Галичина, 2014 р.		Донбас, 2014 р.	
		Середнє*	Станд. відхилення	Середнє*	Станд. відхилення
1.	Справедливість	2,3	1,4360	2,7	1,5629
2.	Гуманність	2,6	1,2000	2,6	1,4117
3.	Економічна ефективність	2,1	1,2767	2,5	1,5138
4.	Рівність усіх перед законом	2,0	1,2751	2,3	1,6468
5.	Військова сила	2,2	1,3036	2,2	1,3960
6.	Культурний розвиток	2,9	1,0586	2,9	1,3059
7.	Розвиток науки	2,6	1,0151	2,8	1,3292
8.	Розвиток освіти	2,9	1,1807	3,0	1,3219
9.	Сексуальна свобода	2,3	1,5257	2,7	1,6313
10.	Терпимість до чужих поглядів	2,3	1,1212	2,4	1,2962
11.	Рух шляхом прогресу	2,3	1,1461	2,4	1,4315
12.	Криміналізованість	3,1	1,5597	3,2	1,6723
13.	Релігійність	3,5	1,1471	2,8	1,2243
14.	Взаєморозуміння між людьми	2,8	1,1162	2,8	1,3273
15.	Розшарування за рівнем доходів	3,2	1,5820	3,4	1,6584

*Наведені характеристики вимірювалися за 5-бальною шкалою, де 5 балам відповідає варіант відповіді – «дуже сильно» якість притаманна, 4 – «значно», 3 – «середньо», 2 – «слабо», 1 – «дуже слабо», 0 – «важко відповісти». Середній бал, менший за 3, свідчить про слабку притаманність певної якості соціальної системі, а більший за 3 – середнє й більш яскраве вираження.

Як видно, населення обох регіонів убачає в нашому суспільстві одні й ті ж риси. Виняток становить релігійність, яку частіше вбачали галичани. На жаль, обидві регіональні спільноти об'єднує в цілому негативне бачення сучасного українського суспільства.

Поаналізовані результати набудуть глибшого змісту в динамічному контексті. Щоб прослідкувати динаміку уявлень мешканців східного й західного регіонів, зіставимо результати нашого опитування 2014 р. з результатами другої дослідницької хвилі 2007 р., усвідомлюючи, що порівняння буде не цілком коректним, оскільки вибірка другої хвилі територіально була обмежена однією областю в кожному з досліджуваних регіонів, а на третій було охоплено дві області східного й західного регіонів. Однак інструментарій дослідження не змінювався, лише був доповнений низкою питань, що дає можливість нам прослідкувати в

наближеному варіанті динаміку уявлень галичан і донбасівців про контури українського суспільства. У таблиці 2 представлено результати опитування 2007 р. та 2014 р.

Зіставлення результатів другої та третьої хвилі не виявило суттєвих змін в уявленнях мешканців. Однак треба відзначити, що величини середніх щодо всіх характеристик дещо зросли. Тобто контури суспільства стали більш «випуклими» й вираженими. Водночас лідируючі позиції й надалі утримують негативні якості. Однак отримали дещо нижчі показники, про що свідчать їх середні величини. Результати вказують, що і на сході, і на заході показник криміналізованості знизився, тобто ця якість, можливо, стала більш латентною, завуальованою й менш відчутною для людей. Також більш толерантним суспільство стало до проявів «сексуальної свободи». Цей показник знизився з 2007 р. у Дон-

Таблиця 2

Динаміка уявлень мешканців Галичини й Донбасу про риси, притаманні українському суспільству

№	Риси суспільства	2014 р.	2007 р.	2014 р.	2007 р.
		Галичина	м. Львів	Донбас	м. Луганськ
		S*	S*	S*	S*
		N=731	N=375	N=748	N=363
1.	Справедливість	2,3	2,0	2,7	2,1
2.	Гуманність	2,6	2,2	2,6	2,3
3.	Економічна ефективність	2,1	2,0	2,5	2,1
4.	Рівність усіх перед законом	2,0	1,8	2,3	2,0
5.	Військова сила	2,2	2,0	2,2	2,2
6.	Культурний розвиток	2,9	2,6	2,9	2,4
7.	Розвиток науки	2,6	2,7	2,8	2,6
8.	Розвиток освіти	2,9	2,8	3,0	2,9
9.	Сексуальна свобода	2,3	3,0	2,7	3,7
10.	Терпимість до чужих поглядів	2,3	2,4	2,4	2,5
11.	Рух шляхом прогресу	2,3	2,2	2,4	2,4
12.	Криміналізованість	3,1	3,8	3,2	3,9
13.	Релігійність	3,5	3,3	2,8	2,7
14.	Взаєморозуміння між людьми	2,8	2,7	2,8	2,5
15.	Розшарування за рівнем доходів	3,2	3,4	3,4	3,6

*S (середнє) – наведені характеристики вимірювалися за 5-бальною шкалою, де 5 балам відповідає варіант відповіді – «дуже сильно» якість притаманна, 4 – «значно», 3 – «середньо», 2 – «слабо», 1 – «дуже слабо», 0 – «важко відповісти». Середній бал, менший за 3, свідчить про слабку притаманність певної якості соціальній системі, а більший за 3 – середнє та більш яскраве вираження.

басі від 3,7 до 2,7, а в Галичині – від 3,0 до 2,4. Окрім того, менш відчутним для мешканців обох регіонів стало «розшарування за рівнем доходів». В обох регіонах було відзначено певне зростання культурного розвитку суспільства.

Доповненням до отриманих результатів про реально існуючу модель нашого суспільства стануть виявлені нами ідеальні конструкти щодо бажаного суспільства (таблиця 3).

Представлені в таблиці результати вказують, що мешканці обох досліджуваних регіонів хочуть жити в суспільстві, вибудованому на засадах справедливості. Ця риса є лідируючою як для галичан (її відзначили 88,3% опитаних), так і для донбасівців (77,4%). Важливим для обох регіонів є економічна ефективність суспільства (відповідно, 69,1% та 68,6%). Результати вказують, що бажана модель суспільства більш викристалізована в уявленнях мешканців Галичини, про що свідчать вищі частки відповідей майже за кожної з позицій.

Щодо бажаної моделі суспільства ми бачимо й суттєві відмінності в поглядах мешканців різних регіонів. Насамперед це стосується військової сили, яка важлива для 61,5% галичан і 23,7% донбасівців. Ще однією рисою, яка суттєво перевищує показники респондентів Донбасу, є релігійність, її відзначили 43,7% мешканців Галичини та 9,3% мешканців Донбасу. Позитивно, що галичани насамперед

хочуть бачити суспільство вибудованим на освіті (68,3%), культурі (62,8%) та науці (61,8%) – ось основні підвалини бажаного суспільства. Хоча, звичайно, важко в цю гуманістичну модель вписується така риса, як «військова сила» (61,5%), однак суспільні реалії (а дослідження проведене в умовах військового конфлікту) інтенсивно трансформують суспільні уявлення.

У цілому результати емпіричного дослідження, що лягли в основу статті, вказують на суттєві розбіжності уявлень про бажане суспільство з громадською думкою про реально існуюче суспільство. Отримані результати дають підставу констатувати суттєву аморфність уявлень громадян щодо соціального середовища, у якому вони живуть. Серед якостей, якими передусім наділяють громадяни соціум, ми виявили негативні: криміналізованість, розшарування за рівнем доходів тощо. Домінуючою є негативна оцінка суспільства, у якому вони живуть. У цілому ми не зафіксували значних відмінностей у поглядах мешканців полярних регіонів на суспільство. Однак нами зафіксовано суттєві відмінності в уявленнях про бажану суспільну модель. Акцент на формуванні слабко виражених нині соціальних якостей суспільства, таких як «рух шляхом прогресу», «економічна ефективність», «справедливість», «рівність усіх перед законом», може стати чинником консолідації українського суспільства.

Таблиця 3

Розподіл відповідей щодо найбільш бажаних якостей українського суспільства (% кількості тих, хто відповів)

№	Риси суспільства	Галичина, 2014 р.	Донбас, 2014 р.
1.	Справедливість	88,3	77,4
2.	Гуманність	60,8	48,2
3.	Економічна ефективність	69,1	68,6
4.	Рівність усіх перед законом	59,5	69,2
5.	Військова сила	61,5	23,7
6.	Культурний розвиток	62,8	44,3
7.	Розвиток науки	61,8	35,7
8.	Розвиток освіти	68,3	48,8
9.	Сексуальна свобода	6,5	1,9
10.	Терпимість до чужих поглядів	20,5	23,9
11.	Рух шляхом прогресу	47,8	35,0
12.	Криміналізованість	5,5	4,5
13.	Релігійність	43,7	9,3
14.	Взаєморозуміння між людьми	62,8	51,2
15.	Розшарування за рівнем доходів	12,8	7,3

ЛІТЕРАТУРА:

1. Кононов І. Регіональні авто- та гетеро стереотипи Донбасу і Галичини: їх значення у проєктах націєбудівництва в Україні / І. Кононов // *Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства* : зб. наук. праць. – Х. : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2014. – Вип. 20. – С. 133–142.
2. Кононов І. Донбас і Галичина в регіональній системі України / І. Кононов, С. Хобта, С. Щудло // *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. – 2008. – № 3. – С. 73–98.
3. Щудло С. Український націєпростір: регіональні виміри / С. Щудло // *Етнос. Культура. Нація* : матеріали Міжнародної наукової конференції / ред. В. Дротенко. – Дрогобич : Коло, 2006. – С. 80–89.
4. Щудло С. Зовнішньополітичні орієнтації населення Львівщини та Луганщини (за результатами соціологічного дослідження) / С. Щудло // *Стосунки Сходу та Заходу України: суб'єкти, інтереси, цінності* : матеріали II Міжнародної наукової конференції (м. Луганськ, 17–18 травня 2007 р.) / наук. ред. І. Кононов. – Луганськ : Знання, 2007. – С. 105–111.
5. Кононов І. Донбас і Галичина в регіональній системі України / І. Кононов, С. Хобта, С. Щудло. – Sarabrucca : LAP LAMBERT Academic Publishing, 2014. – 92 с.
6. Kononov I. Cultural determinants of the interaction between Donbas and Halychyna in the regional system of Ukraine / I. Kononov // *New Ukraine*. – Kraków, 2011. – № 11. – P. 140–178.
7. Хобта С. Образы регионов: Восток и Запад Украины / С. Хобта // *Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства* : зб. наук. праць. – Х. : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2009. – С. 456–463.
8. Бергер П. Социальное конструирование реальности: трактат по социологии знания / П. Бергер, Т. Лукман. – пер. с англ. – М. : Academia-Центр, 1995. – 223 с.
9. Никитина В. Специфика концептуализации социальной реальности в неклассической социологии / В. Никитина // *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія «Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи»*. – 2007. – № 761. – С. 30–34.
10. Studenna-Skrukwa M. *Ukrainski Donbas: Oblicza tozsamosci regionalnej* / M. Studenna-Skrukwa. – Poznan : Nauka i Innowacje, 2014. – 307 s.
11. Szczudło S. *Religijne kontury wspóczesnego społeczenstwa ukraińskiego* / S. Szczudło // *Nowa Ukraina: Zeszyty Historyczno-Politologiczne* / red. Y. Moklyak. – 2006. – № 2. – S. 123–136.